

САЛИҚАИ МАЪНИОФАРИНИИ БАДРИДДИН ҲИЛОЛӢ ТАВАССУТИ ВОЖАИ “РӢ”

Шариф Ярашов

Дотсенти кафедраи филологияи

тоҷик ва забонҳои Шарқ

Точиева Мунаввар

Донишҷӯи бахши ҷаҳорум

Вожаи “рӢ” (рӢй) дар забони адабӣ ва нутқи гуфтугӯии мардуми тоҷик хеле серистеъмол буда, бо силсила синонимҳои худ, аз қабилҳои вожаҳои “дидор”, “рух”, “рухсор”, “чеҳра”, “афт”, “симо”, “башара”, “андом”, “қиёфа”, “ораз”, “намуд”, “лиқо”, “суроб”, “тарҳ” ва “узор” маъмул аст. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки нисбат ба баъзе вожаҳои гуфтугӯӣ дар назму насри адабиёти мумтоз ва муосири форсу тоҷик дорои гунаҳои зиёде буда, аз дараҷаи калимоти оддии халқӣ то ба сифоти тимсолҳои бедеҳ расидааст.

Пеш аз он ки шарҳи маъноҳои лексикӣ ва семантикии вожаи “рӢ”-ро дар ғазалиёти Бадриддин Ҳилолӣ дида бароем, бо мақсади расидан ба ҳадафи тадқиқ мо тасмим гирифтаем, ки аввалан тавзеҳоти пурраи маъноҳои калимаи мазкурро дар фарҳангу луғатҳо дида бароем.

Вожаи “рӢ” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба таври “рӢ” (рӢй)- 1.чеҳра, рух; 2. сатҳ, сафҳа, рӯя; 3. тарафи беруни ва болоии чизе: муқобил, пушт; 4. сабаб, боис”¹²⁴ оварда шудааст. Ба ғайр аз ин барои шарҳи муфассалли вожаи мазкур чандин ибораҳо оварда шудаанд.

Вожаи “рӢй” дар луғати “Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача луғат” ба маъноҳои “юз, бет (рӢ)” мавриди истифода қарор гирифта, барои шарҳи пурраи маъноии он ибораҳои “рӢи замин”, “пок рӢй”, “парӣ рӢй”, “сияҳ рӢй” ва ғайраҳо бо шарҳи муфассали маъноҳои ҳар яке оварда шудаанд. Илова бар ин вожаҳои мураккаби тавассути калимаи “рӢ” сохташудаи “рӢйкаш”, “рӢпӯш” ва рӢтоза”, ки ҳосил забони тоҷикианд, таносубан бо вожаи мавриди назар корбаст гардидаанд.¹²⁵

Дар “Вожаномаи мухтасари ашъори Бисотии Самарқандӣ” вожаи “рӢ” дар шакли “рух” ҳамчун ифодагари маъноҳои “рӢй, гуна, рухсор, чеҳра”¹²⁶ ба кор рафта, шарҳи

¹²⁴ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. –Душанбе, 2008. Ҷилди 2, саҳ.-175

¹²⁵ “Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача луғат”. –Тошкент: Ўзбекистон фанлар академияси нашриёти. 1953, 282 бет.

¹²⁶ Шукуров Ф. “Вожаномаи мухтасари ашъори Бисотии Самарқандӣ”. Самарқанд, 2020. Саҳ.-42.

маъноҳои он аз ҷониби муаллиф дар таркиби байтҳо ба тариқи муфасссал маънидод гардидааст.

Дар “Луғати нимтафсирии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и устод С.Айнӣ калимаи “рӯ” ба таври “1. рухсор, чеҳра, 2. тарафи роста ва қисми болоии ҳар чиз, 3. ҳила, нифок, 4. сабаб, боис”¹²⁷ қорбасти гардидааст. Ба ғайр аз ин 18 то вожа ва ибораҳои тавассути калимаи мазкур мурағбатгардида оварда шудааст, ки на ҳамаи онҳо аз ҷиҳати маъно ва мазмун бо вожаи “рӯ” мутаносибанд.

Вожаи “рӯ” дар фарҳанги “Ғиёс-ул-луғот” дорои маънои “чеҳра ва сабаб ва тоқат ва умед; ...навъе аз физилот, ки ба ҳиндӣ кансӣ гӯянд; ...ба маънии сероб ва тоза”¹²⁸ ва ғайра аст.

Дар “Фарҳанги осори Ҷомӣ” шарҳи нисбатан мукаммали вожаи “рӯ” оварда шудааст: “рӯ (й) 1. рухсор, чеҳра, рух, ораз, сурат, гуна. 2. боло, сатҳ. 3. рӯболо, рӯ сӯи осмон. 4. тана, бар, паҳно. 5. сабаб, ҷиҳат, ваҷҳ. 6. майл, тавмҷҷӯҳ.”¹²⁹ Илова бар ин дар мисоли 33 ибори бо калимаи “рӯ” сохташуда маъноҳои лексикӣ ва маҷозии вожаи мазкур ба таври муфасссал шарҳ дода шудааст, ки мислаш дар дигар фарҳангҳои мӯътабари забони форсӣ-тоҷикӣ (ба ҷуз “Фарҳанги забони тоҷикӣ”) ба назар намерасад.

Дар фарҳангҳои ирфонӣ вожаи “рӯ” дар шакли алоҳида оварда нашуда, вожаҳои “рух ва рухсор” дар якҷоягӣ ҳамчун ифодагари маъноҳои зерин қорбасти гардидаанд: “рух ва рухсор رخ و رخسار - мазҳари ҳусни зотӣ ва таҷаллиёти ҷамолиро гӯянд”¹³⁰

Ману хоки остонат, ки ҳамеша сурхрӯям,
Ба ҳамин қадар, ки рӯзе рухи зард шудам он ҷо.

Дар мисраи аввали байт вожаи “рӯ” дар таркиби калимаи мураккаби “сурхрӯям” қорбасти гардида бошад, дар мисраи дуввум ибори “рухи зард” низ ифодагари маънои чеҳра ва рӯ аст. Вожаи “сурхрӯ” бо ибори “рухи зард” таносуби маъноӣ дошта, ишора ба шахси дар назди ёр дорои обрӯву эътибор будан аст. Зеро шоир худро ба хоки дари дилбар баробар медонад, агарчи хоки дар рамзи хоксорист, аммо бо маъшуқа ҳампахлӯву ҳамнафас аст. Аз ин рӯ, ошиқ болидахотир аст, ки дар назди дилбари худ асту аз он ифтихор ҳам мекунад. Дорои чунин маънӣ будани калимаи “сурхрӯ” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (ҷилди 2) оварда шудааст: “1. Он кӣ рангу рӯяш

¹²⁷ Айнӣ С. “Луғати нимтафсирии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”. – Душанбе: Ирфон, 1976, саҳ.-320.

¹²⁸ Муҳаммад Ғиёсуддин. “Ғиёс-ул-луғот”. – Душанбе: Адиб. 1987, саҳ.- 382.

¹²⁹ Нуров А. “Фарҳанги осори Ҷомӣ”. Душанбе, 1984, ҷилди 2, саҳ.-79.

¹³⁰ “Мирёти ушшоқ”. В кн. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – Москва: Наука, 1965, стр.-126-178.

моил ба сурхист. 2. Баобрӯ, баътибор, сарбаланд, боифтихор; сурхрӯй шудан аз хичолатмандӣ баромадан, аз забонкӯтоҳӣ баромадан” оварда шудааст (274).

Ибораи “рухи зард” ифодагари маънои ранҷурӣ, бемори ишқ будан ва бехатару беқарор будан аст. Зеро ибораи мазкур дар фарҳанги болоӣ ба таври калимаи мураккаби “рухзард” ба маънои “1. Он кӣ рӯяш зард метобад. 2. Заҳир, рангпарида, беморгун” оварда шудааст (175).

Орзуманди туам, бинмой рӯи хешро,
В-арна аз чонам бурун кун орзуи хешро.

Дар байт вожа ва ибораҳои “орзуманд”, “рӯи хеш”, “чон” ва “орзуи хеш” аз лиҳози мазмун ва мантиқ байни ҳам таносуб дошта, вожаи “рӯ” рамзи ҳусни зебову беҳамтоғӣ ва шефтагиву ошуйфтагӣ аст. Зеро калимаи “орзуманд” ишора ба ошиқ будану дилдодагист. Калимаи “чон” нишонаи “ман”-и шоир буда, дорои маънои риёзиёту азобу машаққати роҳи ишқ аст ва он бо ибораи “орзуи хеш” мазмунан вобастааст. Зеро ин ибора дорои мазмуни майлу хоҳиш ва воситаи вобастагиву дилбастагии ошиқ ба маъшук аст, ки боиси беоромии ҷону тани ӯ гардидааст.

Ёр чун дар чоми май бинад рухи гулфомро,
Акси рӯяш чашмаи хуршед созад ҷомро.

Бадриддин Ҳилолӣ дар ин байт вожаҳои “рух” ва “рӯ”-ро бо маҳорати маъниофаринӣ ва мазмунсозӣ дар қолаби як байт мазмунан бо вожаҳои “ҷом” ва “май” ба таври мувофиқ хеле моҳирона корбаст намудааст. Ин ҷо вожаи “рух”-и мисраи нахуст ишора ба чехраи зебо ва гулранги ёр аст, ки нишонаи он калимаи “гулфом” аст. Вожаи “рӯ”-и мисраи сонӣ дорои маънои ҳусни беҳамтову беназир буда, шоир тавассути санъати иғроқ аз ҷом чашмаи хуршед сохтани сурати рӯи маъшуқаашро бо ифтихор таъкид менамояд, ки дар амал ва воқеан иҷрои ин кор имконнопазир аст.

Шунидам ин, ки фардо моҳи ман азми сафар дорад,
Бимирам кош имрӯзат, набинам рӯи фардоро.

Дар байт вожаи “рӯ” тавассути саликаи мазмунсозии шоир ба маънои ғайриасливу маҷозӣ дар қолаби ибораи “рӯи фардо” ба кор бурда шудааст, зеро рӯзи фардо рӯи надошта, он ишора ба бемаъшуқаи худ нарасидан ва надидани рӯзи ояндааст. Аз ин ҷост, ки он нишонаи ошиқи содиқу вафодорест, ки ҷудой аз маҳбубааш барояш ба марг

баробар аст. Шоир тавассути санъати истиора ёро ба моҳ монанд кардааст, ки нишонаи он ибораи “моҳи ман” аст.

Ҳини таҳлил ва баррасии вожаи “рӯ” дар ғазалиёти Б.Ҳилолӣ маълум гардид, ки калимаи мазкур ба ғайр аз маънои асли ва лексии худ дар осори шоир боз ба маъноҳои маҷозӣ ва ғайриаслӣ ба кор бурда шудааст.

Шоир тавассути вожаи ғавқуззикр ба воситаи санъатҳои бадеӣ мазмун ва маъноҳои тозаву падидаҳои наво офарида тавонистааст. Гуфтан мумкин аст, ки вожаи “рӯ” ҳамчун ифодагари гоӣ ва ақидаҳои пешсафи бадеӣ шоир бамавриду бамавҷ ба кор бурда шудааст.

Гоҳ дар шакли алоҳида ва баъзан дар таркиби вожаҳои мураккабу ибораҳо бо мақсадҳои услубӣ ва маъноҳои луғавию семантикӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Манобеъ:

1. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. –Душанбе, 2008. Ҷилди 2, саҳ.-175
2. “Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача луғат”. –Тошкент: Ўзбекистон фанлар академияси нашриёти. 1953, 282 бет.
3. Шукуров Ф. “Вожаномаи мухтасари ашъори Бисотии Самарқандӣ”. Самарқанд, 2020. Саҳ.-42.
4. Айнӣ С. “Луғати нимтафсирии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”. –Душанбе: Ирфон, 1976, саҳ.-320.
5. Муҳаммад Ғиёсуддин. “Ғиёс-ул-луғот”. –Душанбе: Адиб. 1987, саҳ.- 382.
6. Нурув А. “Фарҳанги осори Ҷомӣ”. Душанбе, 1984, ҷилди 2, саҳ.-79.
7. “Миръоти ушшоқ”. В кн. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – Москва: Наука, 1965, стр.-126-178.